

Кримінальне право

УДК 343.2

Копйова Ірина Анатоліївна

*кандидат юридичних наук,
асистентка кафедри кримінального права №1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Копьёва Ирина Анатольевна

*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры уголовного права №1
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Koryova Iryna

*Candidate of Legal Sciences,
Assistant of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Мічківський Роман Володимирович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мичкивский Роман Владимирович

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Michkivskyi Roman

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ИНСТИТУТА КРИМИНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
ACTUAL ISSUES OF MINORS' CRIMINAL RESPONSIBILITY
IMPROVEMENT**

Анотація. Конституція України декларує прагнення нашого народу до побудови правової держави. Проте, досягнення цієї мети не є можливим без якісного реформування правової системи країни, яка і досі має залишки радянського права.

Інтеграція України в європейську спільноту неможлива без повного приведення національного законодавства у відповідність до загальновизнаних європейських стандартів та міжнародних постулатів у сфері правосуддя для неповнолітніх, а також запозичення ефективних форм, методів, заходів, які підтвердили свою надійність світовою практикою у сфері попередження та протидії злочинності серед неповнолітніх.

У статті на основі теоретичних понять і поглядів розглядаються особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності.

На цій основі викладеного змісту надані пропозиції щодо вдосконалення норм чинного Кримінального Кодексу України з урахуванням національного досвіду, судової практики, криміногенної ситуації в країні і досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів у галузі охорони прав і свобод неповнолітніх. Як вже зазначалось, авторами проаналізовано кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн. Крім того, нами досліджено відмінності у визначенні мінімальної вікової межі у різних країнах, специфіку диференціації цієї

ознаки суб'єкта протиправного діяння у державах як і колишнього СНД, так і провідних європейських країнах.

Було розкрито сучасний стан злочинності неповнолітніх на основі показників судової практики та єдиного звіту Генеральної прокуратури про кримінальні правопорушення по всій території держави за останні роки.

Загалом, авторами розкрито зі своєї точки зору проблему злочинності неповнолітніх, що й надалі залишається дискусійною і актуальною для всього співтовариства, стурбованого розробкою оптимального підходу, що одночасно поєднає гуманні та дієві заходи профілактичного та запобіжного впливу, а не репресивного.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, ресоціалізація, гуманізм, пробація, позбавлення волі, досвід зарубіжних країн.*

Анотація. *Конституція України декларує стремление нашего народа к формированию правового государства. Однако, достижения этой цели невозможно без качественного реформирования правовой системы страны, которая до сих пор имеет остатки советского права.*

Интеграция Украины в европейское сообщество невозможна без полного приведения национального законодательства в соответствие с общепризнанными европейскими стандартами и международными постулатами в сфере правосудия для несовершеннолетних, а также заимствования эффективных форм, методов, способов, которые подтвердили свою надежность мировой практикой в сфере предупреждения и противодействия преступности среди несовершеннолетних.

В статье на основе теоретических понятий и взглядов рассматриваются особенности криминальной ответственности

несовершеннолетних как специального субъекта криминальной ответственности.

На основе изложенного предоставленные предложения касаются совершенствования норм действующего Криминального Кодекса Украины с учетом национального опыта, судебной практики, криминогенной ситуации в стране и опыта других государств, а также международных стандартов в отрасли охраны прав и свобод несовершеннолетних. Как уже отмечалось, авторами проанализировано криминальное законодательство некоторых зарубежных стран.

Кроме того, нами исследованы отличия в определении минимального возраста уголовной ответственности в разных странах, специфика дифференциации этого признака субъекта противоправного действия в государствах как и прежнего СНГ, так и ведущих европейских странах.

Было раскрыто современное состояние преступности несовершеннолетних на основе показателей судебной практики и общего отчета Генеральной прокуратуры о криминальных правонарушениях по всей территории государства за последние годы.

В целом, авторами раскрыта проблема преступности несовершеннолетних, что и в дальнейшем остаётся дискуссионной и актуальной для всего мира, обеспокоенного разработкой оптимального подхода, который одновременно соединит гуманные и действенные мероприятия профилактического влияния, а не репрессивного.

Ключевые слова: *уголовная ответственность несовершеннолетних, ресоциализация, гуманизм, probation, лишение свободы, опыт иностранных государств.*

Summary. *The Constitution of Ukraine declares the desire of our people to build a legal state. However, achieving the goal is impossible without a*

qualitative reform of the legal system of the country, which still has remnants of Soviet law.

Integration of Ukraine into the European community is not possible without fully aligning national legislation with the generally recognized European standards and international postulates in juvenile, as well as borrowing the most effective forms methods, measures and means that were proved their reliability by world practice in the field of prevention and concentration to delinquent behavior.

In the article according to the theoretical concepts and opinion was considering a specificity of criminal responsibility of minors.

Authors suggested the several way of deciding this problem that based on own research, analyze of Criminal Code of Ukraine, judicial practice, national statistic of criminal offences, international practice and standards to national legislator. Also the criminal law of foreign counties were analyzed and differences between of minimal age of criminalization by comparing with CIS countries.

Moreover, current statistic of juvenile delinquency based on justice indicators, Report of Prosecutor General`s Office of Ukraine about amount of committed criminal offences in the past years.

In general, the problem of juvenile delinquency that remains actual for the entire world community that is concerned about development better approach to resolving this problem was discovered by authors in their own opinion. On the one hand, approach described in the article consist of combination of humanism and efficient ways of preventive influence, on the other hand it excludes repressive influence.

Key words: *criminal responsibility of minors, resocialization, humanism, probation, incarceration, experience of foreign countries.*

Постановка проблеми. В умовах спрямованості суспільства, політики державного апарату в бік гуманізації, становлення принципів законності, справедливості, верховенства права набуває неабиякої актуальності проблематика кримінальної відповідальності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх – соціально негативне явище, що потребує докладного дослідження доктринальних положень українських науковців, національної та світової статистики задля вироблення уніфікованих підходів для боротьби з ними. Здійснення аналізу міжнародних актів, закордонного досвіду щодо превенції злочинів, що вчиняються неповнолітніми, сприяє виробленню сталої та комплексної соціальної політики. Добре відомо, що найефективніші програми зарубіжних держав базуються на мультифакторному підході, що спрямований на запобігання вчиненню злочинів особами, які не досягли 18 років, шляхом впливу на їх поведінку, психіку, звички і ін., а також на оточення індивіда – родинні та соціальні зв'язки.

Особливості психологічного та фізичного розвитку неповнолітніх виокремлюють їх в особливу, найнезахищенішу категорію осіб, щодо яких застосовуються відповідні норми закону про кримінальну відповідальність. Така особливість характеризується тим, що ці учасники суспільного життя визначаються своєю віковою специфікою, недостатнім життєвим досвідом, динамікою формування моделі психологічної поведінки, високою схильністю до девіантної поведінки. Тому категорія неповнолітніх осіб вимагає створення для них найбільш сприятливих умов для забезпечення їхніх прав.

На сьогодні слід констатувати факт соціально-правової проблеми динаміки росту злочинності серед неповнолітніх. Ще більшою проблемою є недоліки у притягненні таких суб'єктів до відповідальності, адже соціальні зміни розвитку суспільства і держави вимагають адаптацію під сучасні стандарти інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності неповнолітніх постійно привертає до себе особливу увагу вчених та практиків. Ці питання у своїх роботах досліджували В. І. Бурдін [5], Т. І. Дмитришина [9], О. Гончарук [8], Л. Т. Головійчук [7], Р. І. Міхеєв [17], Змановська О. В. [12], Міньковський Г. М., Бабаєв М. М. [16], Сараєв Н. В. [20], Назаренко Г. В. [18] та ін.

Метою даної статті є комплексне дослідження наукових та практичних підходів до вирішення питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, проведення порівняльно-правового аналізу досвіду зарубіжних країн, формування власних пропозицій щодо вдосконалення норм чинного закону про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 міжнародної Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., що була ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. №789-ХІІ, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [14]. Відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК) кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років, а за кримінальні правопорушення, перелік яких наведений у ч. 2 цієї статті, – з 14 років. Особливостям кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх у КК присвячений самостійний розділ. Це означає, що стосовно цих осіб норми відповідного закону застосовуються з урахуванням особливих положень. Оцінюючи зміст зазначеного розділу КК слід зазначити, що в новому кодексі його слід вдосконалити та доопрацювати.

Проблема злочинності серед неповнолітніх завжди є актуальною. Поборовши таку негативну тенденцію сьогодні можна запобігти великій кількості протиправних діянь в майбутньому. Причиною такого

криміногенного становища в Україні серед підлітків є сучасні соціальні умови, далекі від бажаного благополуччя, в яких народжуються, ростуть та виховуються підлітки [6, с. 303].

Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї і школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроблемним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням) [4, с. 222–223]. Одним із найважливіших аспектів при визначенні чинників злочинної поведінки є криза інституту сім'ї. Даний інститут здатен демонструвати модель девіантної поведінки і тим самим підкріплювати схильність неповнолітнього до неї. Імовірність злочинної поведінки цієї вікової групи прямопропорційно залежить від того чи стикаються вони з її проявами вдома. Зокрема, за результатами дослідження, проведеного І. М. Зав'яловою і А. С. Політової, 44 % респондентів мають повноцінну родину, у 42% є тільки мати, у 11% тільки батько, сиріт – 3%; 40% не розлучені, 17% проживають цивільним шлюбом. Щодо злочинної поведінки в сім'ї отримано такі результати: у 76 респондентів батьки притягувалися до будь-якої відповідальності; у 93% батьки не залучали їх у злочинну діяльність; у 83% батьків притягували до кримінальної відповідальності за залучення їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми [11, с.120]. Проте, не тільки втягнення у протиправну діяльність є чинником

девіантної поведінки неповнолітнього. Існують і інші детермінанти, що формують таку негативну тенденцію в цієї вікової групи, наприклад: домінування агресивної поведінки між батьками, застосування насильства один до одного, постійні сварки, зловживання алкоголем, наркотиками або судимості в одного з батьків. За отриманими результатами дослідження вищезазначених науковців було виявлено, що в 45% було наявно зловживання алкоголем, насильство між батьками – 23%, зловживання наркотиками – 8%, батько або мати мали судимість за вчинення злочину – 17% і тільки в 7% респондентів таких форм поведінки не було [11, с.120–121].

Щодо алкоголізму і наркоманії серед цієї вікової групи, то дана проблема набула неабиякого поширення, адже такі явища є мотивувальною обставиною до вчинення протиправних діянь не тільки серед неповнолітніх, а й серед повнолітніх. Згідно з даними Інституту педагогіки, майже 93% обстежених дітей і підлітків вживають алкогольні напої, схильність до вживання алкоголю сформувалася вже у 17 % учнів п'ятих, 25% – восьмих та 56% – одинадцятих класів [3, с. 100-101].

У доктрині кримінального права відсутня єдина позиція щодо визначення поняття віку як кримінально-правової категорії, його ознак та складових елементів. Відповідно до цього, його тлумачення відбувається на загальновідомому його значенні. Автори підручників з вікової психології дають більш ґрунтовне визначення віку, визначаючи його як ступінь формування особистості, який складається з двох факторів: певного результату попереднього розвитку неповнолітнього та стадія його соціально-психологічного розвитку [2, с. 14]. Соціологи В. І. Добреньков і О. І. Кравченко тлумачать вік як категорію, що слугує для визначення часових характеристик індивідуального розвитку й виокремлюють два види віку: хронологічний – тобто проміжок існування індивіду з моменту його народження, і психологічний – певну ступінь онтогенетичного

розвитку, яка характеризується набором особистісних характеристик [10, с. 107]. У сучасній психології дедалі більше поширюється полівимірювальний підхід до вивчення віку в якості диференційованої міри часу людського життя, за яким окремо розглядається соціальний критерій, тобто статус індивіда в суспільстві, біологічний – ступінь зносу організму, психологічний вік – самовідчуття людини, як складові хронологічного. Соціальний вік є показником професіональних можливостей й соціальних меж юридичної відповідальності [17, с. 15]. Під психологічним віком Г. В. Назаренко розуміє різні періоди психологічного розвитку, які за своїми особистісними характеристиками можуть співпадати чи не співпадати хронологічному віку груп, що виділяють в психологічній науці [18, с. 138].

Важливу роль у визначенні віку, з якої може наступати кримінальна відповідальність, відіграють міжнародні нормативні приписи. Згідно з п. 4.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, передбачається, що «в правових системах, в яких визнається поняття віку настання кримінальної відповідальності для неповнолітніх, нижча його межа не повинна встановлюватися на надто низькому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної й інтелектуальної зрілості. Мінімальні межі віку настання кримінальної відповідальності різняться в залежності від історичних та культурних особливостей» [15]. Отже, законодавець, встановлюючи мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, виходить з ряду обставин: кримінологічного аналізу кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, особливостей розвитку останніх, в тому числі і їх можливості розуміти суспільну шкідливість вчинюваних діянь й їх наслідків, а також обов'язки понести покарання за скоєне. Проте, дослідження в галузі педагогіки та психології не дають підстав для заперечення можливості в особи, яка не досягла віку настання

кримінальної відповідальності, обирати варіант поведінки. Хоча формування особистості в цьому віковому періоді ще не завершено, але приблизно в 13-15 років уже достатньо високий рівень соціалізації, інтенсивно формуються вольові якості, досягається рівень інтелектуального розвитку, що обумовлює можливість переходу до орієнтації на власну внутрішню систему моральних уявлень і принципів. Психологи зазначають, що до 11 років відчуття вини в повному та розгорнутому його розуміння в малолітніх відсутнє [20, с. 64–66]. Саме через це особа в цьому віці може повторювати попереднє винне діяння, не зважаючи на пояснення батьків, а після 11 років такі поняття сприймаються як такі, що мають значення та сенс. В цьому ж віці з'являється усвідомлення й зв'язку понять вини й відповідальності з поняттям «зовнішні обставини, що виключають вину», виникає розуміння особистої відповідальності й власної вини. Схожі характеристики, що розглядаються в рамках дослідження етапів розвитку малолітніх дають і зарубіжні психологи. Так, Є. В. Змановська зазначає, що в ранньому шкільному віці від 6 до 11 років делінквентна поведінка може проявлятися в наступних формах: дрібне хуліганство, дрібні крадіжки, порушення шкільних правил та дисципліни, прогули уроків, втечі з дому, а в підлітковому віці протиправні дії стають ще більш усвідомлюваними. З 11 років, тобто з початку статевого дозрівання, зростає дух протиріччя, підліток стає більш імпульсивним, демонструючи часту зміну настрою, нерідко сперечається із однолітками. Саме в цьому віці спостерігається розвиток вольової сфери, адже авторитарність з боку батьків та педагогів сприймається вже інакше ніж в дитинстві [12, с. 104–105]. Ці тези також підтверджуються Г. М. Мінковським та М. М. Бабаєвим, які у своїй роботі вказували на те, що більшість підлітків з 11-річного віку здатні не тільки прогнозувати, але й враховувати вірогідні наслідки своїх дій для інших осіб [16, с. 14]. У віці 11-12 років можливі випадки, коли малолітні,

вчиняючи суспільно небезпечні діяння, усвідомлюють тільки формальну заборону, а не його соціальний зміст. Психологи відзначають, що новелою цього вікового періоду є формування самоусвідомлення як суспільної свідомості, що «перенесене всередину», яке дозволяє малолітньому вже усвідомлено регулювати свою поведінку, відношення до оточуючих. Малолітній здатен співвідносити свою поведінку не тільки потребам сім'ї, групи одноліток, але й з вимогами норм моралі. При цьому, не слідуючи пасивно за вказівками й заборонами, а ще й орієнтуючись на норми поведінки дорослих, формує своє ставлення до них [19, с. 181-182].

Наведені нами твердження психологів та правників дає змогу зробити висновок про те, що в діяннях малолітніх від 11 до 14 років наявні два елементи, що характерні для вини: усвідомлення соціальної шкідливості своїх діянь, суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між ними, а також вольової ознаки, що полягає в наявності можливості обрати той чи інший варіант поведінки. Теза про зменшення віку настання кримінальної відповідальності, не зважаючи на свою дискусійність, знайшла своє відображення як в доктринах психології та кримінального права сусідніх країн, так і в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. Не дарма у ст. 82 Кримінального кодексу Швейцарії зазначено, що до дитини, яка не досягла 7-річного віку цей закон не застосовується, а до дитини, що досягла 7 років, але не досягла 15 років, застосовуються приписи кримінального законодавства, визначені главою 1 четвертого розділу цього закону, зокрема виховні заходи, такі як: «особливий виховальний вплив», за яким орган, що приймає рішення, призначає допомогу в вихованні, влаштовують у відповідну сім'ю чи виховальний заклад; особливий нагляд, якщо потребується такий захід, наприклад, коли дитина душевно хвора, слабоумна, сліпа чи має значні вади слуху чи мовлення, страждає на епілепсію чи значні розлади в психічному чи душевному розвитку або відстає в ньому; якщо до нього не

застосовуються попередні два, то дитині призначаються дисциплінарні покарання, такі як догана чи зобов'язання виконати якусь роботу, чи призначається шкільний арешт від одного до шести неповних робочих днів [21, с. 136-137]. Сполучені Штати Америки мають свої особливості формування правової системи, а саме уніфікованих підходів до визначення віку кримінальної відповідальності немає, бо кожен штат їх диференціює відповідно до своїх умов. Досліджуючи кодекси кожного штату, можна узагальнити, що, за загальним правилом, особа, яка не досягла 7 років, не несе відповідальності, а з 14 років вона відповідає за свої діяння в повному обсязі. Звертаючись до законодавства окремих штатів, можна визначити такі мінімальні вікові межі: КК Штату Техас – 9 років, КК Колорадо та Луїзіани – 10 років, Джорджії та Іллінойсу – 13 років, КК Канзасу та Вісконсину – 16 років. Щодо КК Франції, то законодавець встановлює вік кримінальної відповідальності в 13 років (ст. 122-8 КК Франції) [9, с. 144]. У Турції вік настання кримінальної відповідальності – 11 років, в Республіці Сан-Маріно – 12 років, проте в кожному випадку суд повинен визначити здатність до усвідомлення значення діяння і здатності до волевиявлення. В Англії закріплено, що нижня вікова межа кримінальної відповідальності регламентована спеціальним статутом «The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968» і складає 10 років [1]. В акті зазначено, що особи, які не досягли цього віку, не в змозі розуміти характер і значення своїх дій й вважаються кримінально недієздатними. У віці від 10 до 14 років кримінальна відповідальність можлива, але питання про її настання вирішується індивідуально. Зокрема, обвинувачення повинно довести той факт, що неповнолітній усвідомлював, що він вчиняє щось дійсно протиправне.

Звернемося також і до статистичних даних: відповідно до «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення. Форма №1», розміщеного на сайті Генеральної прокуратури України, та листа-відповіді Генеральної

прокуратури України № 19/4-1520вих-19 від 26.09.2019 р. на запит про доступ до публічної інформації, загальна кількість злочинних випадків становить 444130 випадків, з яких вчинено неповнолітніми – 4088 [23]. З цих даних питома вага відсотковому співвідношенні кількості злочинних дій, вчинених досліджуваними суб'єктами, дорівнює 0,92%. За минулий рік, згідно з Єдиним звітом про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року запропонована така статистика: загальна кількість – 360622, з них особами, що не досягли 18 років – 3013, питома вага – 0,84% [24]. За січень-березень теперішнього року – 106558 і 511 відповідно [25]. Найпоширенішими є діяння проти життя та здоров'я особи та проти власності. Процент осіб, що їх вчиняли віком до 14 років коливається з 4 до 10 % від загальної кількості діянь, вчинених неповнолітніми [22].

Встановлення будь-яких жорстких вікових меж, які б визначали момент соціалізації особи, появи в неї усвідомлення відповідальності, зокрема і кримінальної, має характер юридичної фікції, оскільки з проведеного дослідження наукових робіт можна зробити висновок, що фактичний рівень психічного розвитку підлітків одного віку істотно може відрізнятися через те, що дозрівання особистості у осіб цієї вікової групи не відбувається одномоментно. Отже, потрібно за вичерпний перелік злочинів встановити можливість притягувати до відповідальності осіб, що не досягли 14 років, проте зазначити, що в кожному випадку ювенальні органи повинні застосовувати індивідуальний підхід для з'ясування того, чи наявні були в неповнолітнього інтелектуальні та вольові складові вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Перелік критеріїв для такого визначення потрібно регламентувати в окремій статті, щоб унеможливити зловживання правом.

З боку законодавця має бути взято до уваги особливості психофізіологічних та соціально-психологічних характеристик

неповнолітніх як суб'єктів кримінальних правовідносин і, особливо, суб'єктів кримінального покарання, адже вони пов'язані з правовою природою останніх, коли вони одночасно виступають злочинцями та потерпілими від злочину, які не в змозі адекватно усвідомлювати кримінально-правовий зміст своїх вчинків та їх наслідків [14, с. 7]. З огляду на вищезазначене, за створення передумов виникнення девіантної поведінки неповнолітнього вина покладається, по-перше, на державу через соціально-економічну кризу в Україні, безробіття, невирішені завдання культурно-виховного характеру і інші чинники, що справляють негативний вплив на дитину. По-друге, причиною відчуження неповнолітніх від офіційних і традиційних інститутів соціалізації може бути і сім'я, що є основним агентом у формуванні свідомості дитини, його моральних орієнтирів, а тому негативні соціальні розлади в сім'ї, індиферентне ставлення батьків до розвитку дитини у сукупності з державними негараздами інтенсивно впливають на формування психіки суб'єкта у негативному спрямуванні. Згідно з цим, більш слушним є не перекладати відповідальність на самих суб'єктів вчинення злочину, застосовуючи до них заходи кримінально-карного впливу, тим самим знімаючи відповідальність з самого державного апарату, що хоч і опосередковано, але винний у сформуванні подібної форми поведінки у молодого злочинця.

Замість карних способів впливу у формі кримінальної відповідальності слід застосовувати інший підхід – виховний, спричиняючи ресоціалізацію особи, повернення її до стандартного, нормального способу життя. Статтею 98 КК України передбачено регулювання питання відповідальності неповнолітнього. До них, визнаних такими, що винні у вчиненні злочину, застосовані такі основні види покарань, як штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на строк від 6 місяців до 10 років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини – до 15 років. У

цій статті зазначені заходи карального впливу, а не виховного. Аналіз судової практики свідчить про сумнівну популярність призначення найтяжчого виду покарання – позбавлення волі. Питома вага його застосування серед інших покарань становить близько 90% [13, с. 180]. Наявність такої суперечливої практики може бути пояснена складністю застосування інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Основною причиною таких випадків є те, що суди обмежені у виборі альтернативного виду покарань, що зумовлено особливістю суб'єкта кримінального правопорушення.

З одного боку, європейською спільнотою всіляко обмежується репресивність видів покарань, що мають застосовуватися до неповнолітнього. Таким чином, пунктом 5.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, система правосуддя стосовно неповнолітніх спрямована в першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього й забезпечення того, щоб будь-які засоби впливу на неповнолітніх правопорушників завжди відповідали особливостям особистості правопорушника і обставинам правопорушення. Отже, Пекінські правила орієнтують національного законодавця в першу чергу на скорочення випадків застосування такого покарання, як позбавлення волі до неповнолітніх. Згідно із пунктом 17.1 зазначених правил під час вибору засобів впливу компетентний орган повинен керуватися наступними принципами:

1) Межі впливу завжди повинні бути відповідними обставинам і тяжкості кримінального правопорушення й становищем і потребами суспільства;

2) Рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинні прийматися тільки після ретельного розслідування питання і обмеження, до того ж, повинно бути по можливості зведено до мінімуму;

3) Неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки він не визнаний винним в скоєнні серйозних діянь із застосуванням насильства проти іншої особи або повторному вчиненні інших серйозних правопорушень, а також у відсутності іншого відповідного засобу впливу;

4) При розслідуванні справи неповнолітнього питання про його благополуччя повинен слугувати визначальним фактором [15].

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти, майно, на яке може бути звернене стягнення. Неповнолітні в такому віці зазвичай не мають самостійного доходу або майна, на яке може бути звернене стягнення, що виключає застосування штрафу. Аналіз статей 100 і 101 КК свідчить про те, що до особи віком до 16 років не застосовуються арешт, громадські та виправні роботи. Отже, різновидом покарань, що може бути призначеним особі віком до 16 років, за винятком штрафу, є позбавлення волі, що виключає реінтеграцію підлітка в соціум, а навпаки, ще більше ламає його і без того відсутні соціальні орієнтири і життєві установки. Переміщення особи із однієї суспільної сфери до іншої супроводжується не виправленням неповнолітнього злочинця, а неминучому набуттю інших негативних індивідуальних якостей. Тим більше, чим більша ізоляція від соціуму, тим більше підліток позбавляється нормального життєвого досвіду, а набуває тільки навичок злочинного характеру. З цього слід зробити висновок, що в такому разі позбавлення волі – не пробаційний інститут, він не відновлює нормальний стан відносин між підлітком та суспільством, а тільки ускладнює його, зберігаючи за собою титул репресивно-карного заходу, а не виховного.

Звертаючись до зарубіжної практики, можна навести приклад Сполучених Штатів Америки як взірця справжньої демократії. У Сполучених Штатах Америки питання кримінальної відповідальності та

покарання неповнолітніх визначені законом «Про попередження делінквентності неповнолітніх» від 1972 р. Конкретизуються ці питання ще й на федеральному рівні. У них набула поширення практика відновлювального правосуддя для неповнолітніх, що передбачає примирні процедури, відшкодування збитків, що робить таких осіб придатними до ресоціалізації. До неповнолітніх можуть бути застосовані: пробація, «шокове» ув'язнення, тобто тримання у суворій військовій дисципліні з використанням значних обмежень, домашній арешт, громадські роботи, різноманітні програми, на кшталт перевиховання, розміщення у громаді, самостійного проживання, туристичних програм, програм для осіб із спеціальними потребами, менторські програми. У Канаді діє система «лояльного законодавства» до неповнолітніх. Розкриття інформації про неповнолітніх правопорушників визнається злочином. Поширення набуло застосування позасудових процедур, здійснюваних поліцією для попередження правопорушень і повернення неповнолітньої особи до нормального існування. У разі незгоди або ігнорування цих заходів справа передається до суду. Правова система цих країн передбачає існування спеціального судочинства, що передбачає ізолювання неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання, наявності автономних приміщень для розгляду і вирішення справ і широкою співпрацею суду з населенням. Суддя здійснює опікунський нагляд за неповнолітнім правопорушником, використовуючи індивідуальний підхід до дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, наразі існує багато проблем з модернізацією інституту кримінальної відповідальності неповнолітнього, а тому ми вважаємо за необхідне взяти до уваги при реформуванні національного кримінального законодавства такі пропозиції:

1) переорієнтуватися з каральних заходів на виправні та виховні, беручи досвід Швейцарії та залишити один з видів покарань – громадські

роботи; використовувати освітні заходи, можливо і «шокову терапію», назначати особистих опікунів із числа працівників поліції;

2) привести у відповідність до п. 5.1. «Пекінських правил»: реалізувати в кримінальному законодавстві принципи індивідуалізації та диференціації відповідальності неповнолітніх з дотриманням принципу відповідності, а саме призначати покарання не тільки з урахуванням ступеню тяжкості вчиненого злочину особою, а й особливостей такої особи;

3) за досвідом США реалізувати диференційований підхід: до неповнолітніх, що становлять підвищену суспільну небезпеку, які винні у вчиненні діяння, що пов'язане із застосуванням насильства до іншої особи або повторному вчиненні менш тяжких злочинів, передбачити встановлення суворих заходів покарання у виді позбавлення волі; використовуючи освітні заходи, можливо і «шокову терапію», назначати особистих опікунів з числа працівників поліції;

4) ґрунтуватися при призначенні заходів кримінально-правового характеру на теорії неосудності, неможливості притягнення до відповідальності осіб, що не досягли певного віку через їх психо-фізіологічні особливості.

Література

1. The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents> (дата звернення: 13.05.2021)
2. Байбарін А.А. Кримінально-правова диференціація віку: монографія. Москва. Вища школа, 2009. 252 с.
3. Балакірева О. М., Павлова Д. М., Нгуєн Н-М.К., Левцун О. Г. та ін. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні : за результатами

- дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин – ESPAD»: монографія : ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». Київ, 2019. 214 с.
4. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана. Дрогобич, 2012. Вип. 3. С. 220–227.
 5. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.
 6. Стрельцов Є., Туляков В., Козаченко О., Орловська Н. та ін. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / За ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. 768 с.
 7. Головійчук Л. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. *«Підприємництво, господарство і право»*. 2019. №3. С. 263–267.
 8. Гончарук О. Вік кримінальної відповідальності як складова ознака суб'єкту злочину: його закріплення в кримінальному праві зарубіжних держав. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2014. С. 143-147.
 9. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
 10. Добренєков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология: в 15 т. ИНФРА-М. Москва, 2005. Т. 9. Возрасты человеческой жизни. С. 1094.

11. Зав'ялова І. М., Політова А. С. Чинники злочинності неповнолітніх (на підставі соціологічного дослідження). *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. №3(5). С. 118-126.
12. Змановская Е. В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: 5-е изд.: Издательский центр «Академия», 2008. 288 с.
13. Казначеева Д. В. Проблемы назначения наказания щодо неповнолітніх. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. №1(22). С. 176–182.
14. Конвенція про права дитини 1989 р. : Конвенція за ред. від 20.11.2014 ратифікований постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91. *Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990 р.* №1. 205 с.
15. Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 13.05.2021).
16. Миньковский Г. М., Бабаев М. М. Права и долг молодого гражданина. *Знание*. 1974. 125 с.
17. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности: автореф. дис.... д-ра юрид. наук. Москва, 1995. С. 70
18. Назаренко Г. В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния. *Теория и практика уголов. права и уголов. процесса*. СПб. Юрид. Центр Пресс, 2002. С.137-139.
19. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: в 3 кн. Кн. 2. Психология образования. Москва: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. 496 с.
20. Сараев Н. В. Общественно опасное поведение подростков, не достигших возраста уголовной ответственности, постановка

проблемы. *Концептуальные основы научных исследований докторантов, адъюнктов и соискателей* (сб. науч. трудов). Ростов н/Д, 2003. С. 42.

21. Уголовный кодекс Швейцарии: Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд юрид наук А. В. Серебренниковой. *Издательство «Юридический центр Пресс»*. 2002. 350 с.
22. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 13.05.2021 р.).
23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 року. Форма №1. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 13.05.2021 р.).
24. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2020 року. Форма №1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (дата звернення: 13.05.2021 р.).
25. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-березень 2021 року. Форма №1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 (дата звернення: 13.05.2021 р.).

References

1. The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents> (data zvernennja: 13.05.2021)
2. Bajbarin A.A. *Kryminaljno-pravova dyferenciacija viku: monohrafija*. Moskva. Vyshha shkola, 2009. 252 s.

3. Balakirjeva O. M., Pavlova D. M., Nghujen N-M.K., Levcun O. Gh. ta in. Kurinnja, vzhyvannja alkogholju ta narkotychnykh rehovyn sered pidlitkiv, jaki navchajutsja: poshyrennja j tendenciji v Ukraini : za rezul'tatamy doslidzhennja 2019 roku v ramkakh mizhnarodnogho proektu «Jevropejsjke opytuvannja uchniv shhodo vzhyvannja alkogholju ta inshykh narkotychnykh rehovyn – ESPAD»: monohrafija : TOV «OBNOVA KOMPANI». Kyjiv, 2019. 214 s.
4. Bakhur O. Psykhologhichna kharakterystyka pidlitkiv z delinkventnoju povedinkoju. Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk : mizhvuzivs'kyj zbirnyk naukovykh pracj molodykh uchenykh Droghobycjkogho derzhavnogho pedaghoghichnogho universytetu imeni Ivana. Droghobych, 2012. Vyp. 3. S. 220–227.
5. Burdin V. M. Osoblyvosti kryminalnoji vidpovidalnosti nepovnolitnikh v Ukraini : avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk. Kyjiv, 2002. 18 s.
6. Streljcov Je., Tuljakov V., Kozachenko O., Orlovsjka N. ta in. Pravovyj vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualjni ghrani : monohrafija / Za red. prof. O.V. Kozachenka, prof. Je.L. Streljcova. Mykolajiv : Ilion, 2016. 768 c.
7. Gholovijchuk L. Osoblyvosti kryminalnoji vidpovidalnosti nepovnolitnikh. «Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo». 2019. #3. S. 263–267.
8. Ghoncharuk O. Vik kryminalnoji vidpovidalnosti jak skladova oznaka sub'jektu zlochynu: jogho zakriplennja v kryminalnomu pravi zarubizhnykh derzhav. Nacionalnyj jurydychnyj zhurnal: teorija ta praktyka. 2014. S. 143-147.
9. Dmytryshyna T. I. Pryznachennja pokarannja nepovnolitnim u suchasnykh umovakh: avtoref. dys. na zdobuttja na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk. Odesa, 2018. 20 s.

10. Dobrenjov V. Y., Kravchenko A. Y. Fundamentalnaja socyologhyja: v 15 t. YNFRA-M. Moskva, 2005. T. 9. Vozrasty chelovecheskoj zhyzny. S. 1094.
11. Zav'jalova I. M., Politova A. S. Chynnyky zlochynnosti nepovnolitnikh (na pidstavi sociologhichnogho doslidzhennja). Visnyk penitenciarної asociaciji Ukrajinu. 2018. #3(5). S. 118-126.
12. Zmanovskaja E. V. Devyantologhyja: psykholohyja otklonjajushheghosja povedenya: ucheb. posobyje dlja stud. vьssh. ucheb, zavedenyj: 5-e yzd.: Yzdateljskyj centr «Akademyja», 2008. 288 s.
13. Kaznachejeva D. V. Problemy pryznachennja pokarannja shhodo nepovnolitnikh. Visnyk kryminologhichnoji asociaciji Ukrajinu. 2020. #1(22). S. 176–182.
14. Konvencija pro prava dytyny 1989 r. : Konvencija za red. vid 20.11.2014 ratyfikovanyj postanovoju VR # 789-KhII vid 27.02.91. Zibrannja chynnykh mizhnarodnykh doghovoriv Ukrajinu vid 1990 r. #1. 205 s.
15. Minimalnye standartnye pravila Organizatsii Obedinennykh Natsiy, kasayushchikhsya otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnikh («Pekinskie pravila») URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (data zvernennya: 13.05.2021).
16. Minkovskiy G. M., Babaev M. M. Prava i dolg molodogo grazhdanina. Znanie.1974. 125 s.
17. Mikheev R. I. Problemy vmenyaemosti, viny i ugovnoy otvetstvennosti: avtoref. dis.... d-ra yurid. nauk. Moskva, 1995. S. 70
18. Nazarenko G. V. Nevmenyaemost: ugovno-relevantnye psikhicheskie sostoyaniya. Teoriya i praktika ugov. prava i ugov. protsessa. SPb. Yurid. Tsentr Press, 2002. S.137-139.

19. Psikhologiya. Ucheb. dlya studentov vyssh. ped. ucheb. Zavedeniy: v 3 kn. Kn. 2. Psikhologiya obrazovaniya. Moskva: Prosveshchenie: VLADOS, 1995. 496 s.
20. Saraev N. V. Obshchestvenno opasnoe povedenie podrostkov, ne dostigshikh vozrasta ugovnoy otvetstvennosti, postanovka problemy. Kontseptualnye osnovy nauchnykh issledovaniy doktorantov, adyunktov i soiskateley (sb. nauch. trudov). Rostov n/D, 2003. S. 42.
21. Ugolovnyy kodeks Shveytsarii: Nauchnoe redaktirovanie, predislovie i perevod s nemetskogo kand yurid nauk A. V. Serebrennikovoy. Izdatelstvo «Yuridicheskiy tsentr Press». 2002. 350 s.
22. Jedynyj zvit pro osib, jaki vchynyly kryminaljni pravoporushennja. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
23. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-ghrudenj 2019 roku. Forma #1. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
24. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-ghrudenj 2020 roku. Forma #1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
25. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-berezenj 2021 roku. Forma #1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 (data zvernennja: 13.05.2021 r.).